

Рішення разової спеціалізованої вченої ради про присудження ступеня доктора філософії

Здобувач ступеня доктора філософії Євген Філянін, 1996 року народження, громадянин України, освіта вища: у 2020 році закінчив Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара зі спеціальності 032 Історія та археологія, виконав акредитовану освітньої-наукову програму «Історія та археологія».

Разова спеціалізована вчена рада, утворена наказом Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України, м. Дніпро «04» червня 2024 року №532с у складі:

Голова разової ради – Володимир Ващенко, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри історії України Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Офіційні опоненти – Віктор Брехуненко, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу актової археографії Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України.

Володимир Полторак, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Світлана Андрєєва, кандидат історичних наук, доцент, доцентка кафедри всесвітньої історії Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

Рецензент – Віктор Воронов, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри східноєвропейської історії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

На засіданні «30» серпня 2024 року прийняла рішення про присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки Євгену Філяніну на підставі публічного захисту дисертації «Рецепції мусульманського світу в українському публічному дискурсі другої половини XIX – початку XX ст.» за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Дисертацію виконано у Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України, м. Дніпро.

Науковий керівник – Каюк Світлана Миколаївна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Дисертацію подано у вигляді спеціально підготовленого рукопису.

Здобувач має 9 наукових публікацій за темою дисертації, з яких: 1 – у періодичному науковому виданні іншої держави, 4 – у наукових фахових виданнях України, 1 – розділ монографії, 3 – тези доповіді на всеукраїнських і міжнародних наукових конференціях.

1. Філянin Є. Рецепції мусульманського світу на сторінках «Киевской старины». *Чорноморська минушина: записки Відділу історії козацтва на півдні України: зб. наук. пр.* 2021. Вип. 16. С. 57-64.
2. Філянin Є. Агатагел Кримський: рецепція мусульманського світу в контексті українського простору кінця XIX – початку XX ст. *Zaporizhzhia Historical Review*. Т. 7. 2023. № 59. С. 223-228.
3. Каюк С. М., Філянin Є. П. Образ сходу в українському публічному дискурсі кінця XIX ст. (на прикладі текстів Пантелеймона Куліша). *Східний світ*. 2023. №. 4. С. 142–154.
4. Філянin Є. Мусульманська культура кримських татар кінця XIX – початку XX ст.: рецепція Михайла Коцюбинського. *Чорноморська минушина: записки Відділу історії козацтва на півдні України : зб. наук. праць*. 2023. Вип. 18. С. 103-116.
5. Filianin Y. The Turkic World Through The Eyes Of Ukrainian Intellectuals Of The Late XIX - Early XX Century (Based On M. Drahomanov's Works). *Congress of International Eastern European Studies*. Izmir, 2022. P. 102-108.
6. Kaiuk S., Filianin Y. The Muslim World in the Ukrainian Public Discourse of the Late 19th and Early 20th Centuries: Edited by Elmira Muratova, Elmira Akhmetova. 2023. *Muslims of Central Eurasia Since the 19th Century: Daily Life, Identity, Intellectual Thought and Education*. «Idrak» Public Union, Baku, 2023. Chapter 4. P. 87-105.
7. Філянin Є. П. Українські письменники про сусідній тюркський світ (за матеріалами «Киевской старины»). *XXIV Сходознавчі читання А. Кримського: матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 30-річчю Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України*. Київ, 21 грудня 2021 року. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 364-366.
8. Filianin Y., Hurko O. Christianity and Islam in Ukrainian Historiography – Religious Reception Studies Perspective. *Modern scientific and technical research in the context of language space (in English): materials X Region. Scientific-*

practical conf. young scientists and students. Dnipro, May 13. 2021. Dnipro: Gerda, 2021. С. 102-104.

9. Філянin Є. П. Рецепція ісламу українським суспільством у контексті актуальних проблем глобалізації світу. *Український правовий вимір: пошук відповідей на глобальні міжнародні виклики: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції*. Дніпро, 14 травня 2021 рік. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2021. С. 136-138.

У дискусії взяли участь голова офіційні опоненти, рецензент та зробили зауваження:

Ващенко В.В., доктор історичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри історії України Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. Зауважень немає.

Брехуненко В. А., доктор історичних наук, професор, завідувач відділу актової археографії Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України. Зауваження:

1. Водночас у дисертації, як і будь-якому дослідженні, не обійшлося без недоліків. Зокрема, бракує контексту сприйняття в російському імперському просторі тих рецепцій мусульманського світу, які були притаманні українським інтелектуалам. Навряд чи виправдано було зупинятися в тексті на добре відомому життєписі Лесі України. Ведучи мову про те, що «Коцюбинський став одним з перших українських (а насправду, європейських) письменників, який на високому художньому рівні описав народ, який в умовах» (с. 167), дисертант не підкріпив свої спостереження аргументами з європейського поля.

2. Автор не уникнув надмірного й нічим під науковим оглядом не виправданого уведення до тексту запозичень з англійської мови коштом банальної заміни українських слів на англійський відповідник: «кейс», «дистинкція», «імерсія», «сеттинг» тощо. Чим завинили «випадок», «відмінність», «урізноманітнення», «занурення»/ «заглиблення»? Що додало використання англійських відповідників? Однак згадані недоліки не мають системного характеру і не підважують позитивної оцінки роботи.

Полторак В. М., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Зауваження:

1. Дещо обмеженим здається аналіз інтелектуального доробку українських вчених в галузі орієнталістики матеріалами часопису «Київська старовина» - адже вони репрезентують тільки пошуки представників київського наукового осередку. А можна говорити про українську орієнталістику у Львові, Одесі, Харкові – і тут матеріали «Записок ОТІС» чи записок «НТШ» стали б молодому досліднику в нагоді. Києвоцентризм звісно

виглядає як спроба обмежити обсяг джерел для більш повного та системного їх аналізу, проте сильно звужує вагу його висновків щодо українського публічного дискурсу в цілому.

2. Захоплення літературознавчими методами занурило дослідника у вир метафор та контекстів, проте відволікло від власне історичних базових методик. Важко назвати підбірку досліджень часописів вичерпною для формування сприйняття українською інтелектуальною спільнотою мусульманського світу.

3. Друга вада – це звуження усього мусульманського світу лише до тих народів, які безпосередньо були сусідами українців на півдні. Більше того, підміна понять «ісламський», «орієнтальний», «турецько-татарський» іноді дає підстави сумніватись в вірності визначення в назві роботи саме релігійного фактору, як основного критерію інакшості із південними сусідами. Адже революції початку ХХ століття продемонстрували саме пріоритет національного та соціального критеріїв над релігійним.

Андрєєва С. С., кандидат історичних наук, доцент, доцентка кафедри всесвітньої історії Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. Зауваження:

1. Мені не вистачило періодизації та динаміки історіографічного процесу, формулювання історіографічних факторів вивчення заявленої теми дисертації як в радянські часи, так і в роки незалежності України.

2. Щодо термінологічного апарату, вважаю, треба було більше уваги приділити саме йому (пп. 1.3). Добре, коли дисертант уточнює відповідно специфіки свого дослідження усталені для сучасного світу поняття. Зупинюсь на двох дефініціях. «Українські публічні інтелектуали – представники академічного та художнього (літературного) середовища, які мали українську ідентичність (українська етнічність та/ або усвідомлення себе українцями), діяльність яких мала публічний характер (їх роботи були опубліковані)». «Український публічний дискурс – усна чи письмова комунікація між людьми. Що має публічний характер. Ведеться особами з українською ідентичністю» (с.61). Дякую, але ж за класичною парадигмою Ю. Габермаса (початок 1970-х років) і всіх надалі похідних сучасних теорій соціології та політології, під публічним дискурсом мається на увазі ділянка суспільного життя, де творяться приватними індивідами і артикулюються проблемами суспільства і формується громадська думка, відбувається суспільний діалог і на основі цього – компроміс, дискурс. (Публічний/суспільний (англ. – «Public discourse»). Автор проігнорував кореляцію терміну (і чи був взагалі наприкінці ХІХ ст. і в якому значення цей термін!). Наразі ми маємо не «суспільний діалог» на досягнення консенсусу, і навіть трансляцію якихось наукових знань чи художніх образів, або їх переосмислення для широкого загалу (наукове чи художнє), а аналіз текстів як таких, і досить вузького кола української інтелектуальної еліти, і комунікацію власне в середовищі цієї інтелектуальної еліти. І яке було «зворотнє» суспільне сприйняття українством (переважною

більшістю українського народу – селянською масою!) запропонованих образів мусульманського світу.

3. Хочу висловити свою думку щодо більш раціональної побудови роботи: доречніше було б після останнього параграфу Розділу 2 (2.4. Академічні розвідки Михайла Драгоманова) продовжити виклад академічної традиції і перейти до становлення вітчизняного сходознавства А. Кримським (саме Розділ 4). Тобто, поміняти місцями Розділ 3 та Розділ 4. Розділ 3, присвячений суто літературним рецепціям, гідно б завершив дослідження. Безумовно, літературні твори є самозначущими, не менш важливі для суспільного сприйняття, ніж наукові, але ж ясно, що вони є ремінісценцією як суто особистих вражень та сприйняття авторів, історичної пам'яті українського народу, так і певного обсягу наукових історичних знань. Тим більше, дисертант на основі епістолярію показав, як вплинула наукова діяльність та власне особа А. Кримського на українських літераторів, їх сходознавчі уподобання.

4. Автор намагався раціонально обґрунтувати свій вибір знакових персоналій (М. Драгоманов, П. Куліш, Леся Українка, М. Коцюбинський, А. Кримський) та журналів («Основа», «Киевская старина») для створення узагальнюючого образу мусульманського світу в українському публічному просторі другої половини ХІХ – початку ХХ ст. як певний «творчій жанровий паритет» (с. 32). Безумовно, це йому вдалося, що відображено у загальних висновках до дисертації. Те, що структурно не було унаочнено доробок багатьох представників національної еліти, видань та інституцій в цій царині, можна було б компенсувати окремим оглядовим параграфом (наприклад, у Розділі 2).

5. На наш погляд, автор штучно звузив «український публічний дискурс», пов'язавши його з Наддніпрянською Україною та українськими осередками в Російській імперії. Насправді, коло української інтелектуальної еліти не було вельми широким, однак її представники не просто мали «мережеві зв'язки» та тісні наукові, культурні, організаційні та навіть політичні контакти з українськими діячами і інституціями в Австро-Угорській імперії, а й разом з уособлювали «національне відродження». У зв'язку з цим незрозуміло, чому поза увагою Є. Філяніна залишилась постать, наприклад, одного з найвизначніших інтелектуалів свого часу Михайла Грушевського, діяльність якого була пов'язана не тільки з Галичиною, а, особливо з 1906 року і з Наддніпрянською Україною. Хотілося би мати ґрунтовне узагальнення рецепції саме М. Грушевським взаємин українців з мусульманським світом в історичній ретроспективі як в академічній інтерпретації, так і актуальній громадській площині початку ХХ ст. Також не можу не сказати про постать Бориса Дмитровича Грінченка (1863-1910), який багато зробив для українства – поширення знань про ісламський світ, його релігійно-культурні традиції в цілому, історію взаємин українців з турками і кримськими татарами, проблемами вирішення національних питань на початку ХХ ст. у своїх художніх, публіцистичних, наукових та історико-популярних,

народопроевітніх працях, творах для дітей та політичних програмних документах. У художніх творах Б. Грінченко так само апелював до історичної пам'яті страждань від сусідства з Кримом, описував людські трагедії полонених і полонянок, оспівував жертвну любов українців до Батьківщини і подвиги і подвиги козаків та цивільного українського населення (драма «Ясні зорі» (1897), поезії «Смерть отаманових» (1888), «Біла бранка» (1885), «Галіма» (1890), оповідання «Олеся» (1890) та багато інших). Ця тематика набула належного висвітлення у літературознавстві і чекає на дослідника - історика. Також зазначимо, що у справі цілеспрямованого формування української національної ідентичності Б. Грінченко (так як і багато інших національних діячів того часу) свідомо послуговувався бінарними опозиціями свій/чужий як національно-культурними концептами, конструював образ «ворога». Це на історично-ретроспективному матеріалі прослідковується не тільки щодо представників мусульманського світу, а й щодо Польщі, Росії.

Воронов В.І., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри східноєвропейської історії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. Зауваження:

1. Дещо дивним виглядає те, що в дисертаційному дослідженні практично жодного разу не фігурують словосполучення «наукова праця», «наукові дослідження», «науковий дискурс» тощо, а натомість автор весь час використовує тер-міни «академічність» або «академічний» напевно як синоніми до «науковий». Однак це зовсім невиправдано, особливо якщо зважити на той основний матеріал, який залучений ним для аналізу, адже в більшості випадків він навряд чи може позиціонуватися як суто «академічний», а радше як науковий, інколи науково-популярний, публіцистичний, літературний. З іншого боку, це не означає, що праці істориків, літературознавців, етнографів, сходознавців і т. д. не можуть бути «академічними». Однак у випадку з історичною наукою, як і з літературознавством, «академічними» осередками слід вважати перш за все університети та науково-дослідні інституції, де власне й працюють «академічні» вчені. Отже саме з цих осередків зрештою й можуть виходити «академічні» дослідження. Тому автором зовсім невиправдано не було взято до уваги найбільш важливі особисті наукові здобутки (тим більше з урахуванням їх безпосереднього надзвичайного впливу на український публічний дискурс!) провідних учених (істориків, літературо- й мовознавців) підросійської України того часу, які працювали в трьох університетах на українських землях (Харківському, Київському та Новоросійському (згодом Одеському)), а також в Історичному товаристві Нестора-літописця при Київському університеті, Одеському товаристві історії та старожитностей, губернських вчених архівних комісіях, Київській археографічній комісії для розгляду давніх актів та ін. фахових (і звичайно ж академічних!) осередках історичної науки. У всякому разі оминати й не використати доробок трьох напевно найбільш відомих українських істориків того часу М. Костомарова,

В. Антоновича і М. Грушевського в межах власної теми автор практично не мав права. Тим більше, що в їхньому доробку однозначно можна знайти прояви «східного» або ж «мусульманського» чинника в українській історії. При всій повазі до часописів «Основа» і «Киевская старина» самі по собі вони не можуть бути визнані академічними інституціями або ж, як у автора щодо останнього видання, «академічною трибуною», де публікувалися «академічні зацікавлення діячів Київської громади» (с. 26). Тут скоріше слід вести мову про наукові, археографічні публікації, науково-популярні видання, літературні твори на його сторінках. Автором неодноразово фактично протиставляються «академічні роботи» публіцистичним творам і творам художньої літератури (зокрема в пункті 1.3 і далі в ін. розділах), але при цьому чітких критеріїв їх розрізнення він не зазначив. Тому, наприклад, абсолютно незрозуміло, чому публікація Л. Львова в «КС» під назвою «Стосунки між Запорожжям і Кримом» трактується як «академічна», а натомість праці П. Куліша «Іван Петрович Котляревський» та «Виговщина» потрапляють до «публіцистичних» текстів (с. 40–42).

2. На фоні інших складових основної частини роботи дещо неповним і незавершеним виглядає параграф 1.1, присвячений аналізу історіографічної традиції з теми. Не зважаючи на наявність окремого розділу, присвяченого А. Кримському, тут не зайвим було хоча б пунктиром окреслити сутність його загального внеску в започаткування українського сходознавства, вказати ключові праці інших українських істориків другої половини ХІХ–початку ХХ ст., які стосуються характеристики «мусульманського складника» української історії. Невиправдано щодо радянського періоду не зазначається жодного прізвища українських дослідників-сходознавців (а серед них можна згадати Олексія Баранника, Андрія Ковалівського, Федора Міщенка і звичайно ж Ярослава Дашкевича!). Щодо останнього, то 2016 р. було опубліковано збірник його статейних публікацій (цілих 100 позицій) під промовистою назвою «Україна і Схід», який, на жаль, навіть не фігурує у списку використаної автором літератури. До речі, протягом 1927–1931 рр. в Україні виходив журнал під назвою «Східний світ», і малоімовірно сподіватись, що на його сторінках відсутні публікації, які були б не зайвими для автора дисертації. До того ж навряд чи варто було оминати увагою тематичний доробок українських діаспорних істориків. Особливо варті уваги тематичні тюркознавчі праці Омеляна Пріцака, натомість автор дисертації у списку вмістив лише його публікацію, присвячену Агатангелу Кримському.

3. Автор дещо по-панібратські ставиться до персоналій істориків, публіцистів, літературознавців, письменників, громадських діячів, коли поруч з їх прізвищами у власному тексті лише зрідка ставить ім'я або ініціал, натомість у більшості випадків опускаючи їх. Все ж таки жанр наукового дослідження вимагає певного пієтету до відомих особистостей минулого, який варто проявляти в т. ч. і в такій незначній, але важливій сентенції. Також авторові варто було подавати у власному перекладі українською всі цитовані ним тексти, а не за вибіркоким принципом (тексти з «Основи» всі подані

мовою оригіналу із застарілими літерами, які в сучасних абетках не використовуються, тоді як фрагменти інших праць, написаних російською чи англійською автором перекладені). Те ж саме можна сказати щодо назв аналізованих і цитованих автором публікацій. Всі вони заслугоували на україномовний переклад у тексті основної частини дисертації.

4. В роботі присутній певний дисбаланс у структурі основної частини. Зокрема Розділ 4 практично удвічі менший за обсягом, порівняно з трьома іншими. В окремих розділах є параграфи, які налічують або по 3-4 сторінки, або по 20 і навіть більше. Можливо, було потрібно більш ретельно продумати структуру. Також звертає на себе увагу те, що автор чомусь більш упевненим і сміливим виглядає у тих частинах роботи, де аналізує твори українських письменників і поетів. Натомість, характеризуючи науковий доробок істориків та етнографів (зокрема П. Куліша та М. Драгоманова), він дещо поверховий і не завжди демонструє достатню довершеність в аналізі їх наукового історичного доробку.

Результати відкритого (онлайн) голосування:

«За» – 5 членів ради,

«Проти» – немає.

На підставі результатів відкритого голосування разова спеціалізована вчена рада присуджує Філянину Євгену Павловичу ступінь доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 032 Історія та археологія.

Відеозапис трансляції захисту дисертації додається.

Голова разової спеціалізованої
вченої ради

Володимир ВАЩЕНКО